

Hošek, Radislav

Poznámky

In: Hošek, Radislav. *Lidovost a lidové motivy u Aristofana*. Vyd. 1. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962, pp. 176-195

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/119293>

Access Date: 01. 12. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

POZNÁMKY

I.

- 1) *Marx K.—Engels B.*, O umění a literatuře, str. 37 ...Potíž je v tom, že nám ještě stále poskytují (= umění a epos) požitek a v určitém smyslu platí jako norma a nedostizný vzor.
- 2) Historické pojetí je přitom zcela nezbytné a uznávají je dávno i buržoasní badatelé (srov. *W. Kraus*, *Ad spectatores*, *WSt* LII 1934, 67).
- 3) *Marx K.—Engels B.*, O umění a literatuře, str. 36.
- 4) Vedle starších prací viz zejména *H. Herter*, *Vom Dionysischen Tanz zum komischen Spiel*, *Iserlohn* 1947, str. 59, a *G. Thomson*, *Aischylos a Athény*, 247—250, č. v. Praha 1952.
- 5) *O. Crusius*, *Über das Phantastische im Mimus*, *Neue Jahrbücher* 13 (1910), str. 83.
- 6) *V. Jarcho*, *Obraz člověka v řečeskoj literatuře i istorija realizma* (*Voprosy lit.* 5, 1957, 63—81); *Ja. El'sberg*, *Problemy realizma i zadači literaturnoj nauki* (*Voprosy lit.* 5, 1958, str. 96—107); *V. Asmus*, *Spory o realizme* (*Voprosy lit.* 5, 1958, str. 82—87); (Str. 85: Jednotlivé rysy existovaly vždy. Tak existoval v antice i „romantismus“.) Srov. i jeho studii *Ob istoričeskich predelach ponjatija „realizm“ v Problemy realizma*, 537 n., zvl. 539—540.
- 7) Velmi správně vystihl *A. Zis'* (Protiv koncepcii „realizm—antirealizm“ ve sborníku *Problemy realizma*, str. 480), že „rysy, vlastní jednomu údobí v dějinách umění, totiž modernímu umění, nelze rozšiřovat na celé dějiny umění“. Je to jistě správné a bylo by i nehistorické hledat současné rysy v minulosti. Avšak na druhé straně je třeba zkoumat cesty, kterými se došlo k dnešnímu obsahu některých literárních pojmů. A tu zajisté mají mnohé z nich své kořeny v antickém umění, ovšem v patřičném historickém omezení.
- 8) *A. Lesky*, *GGL* 671; *A. Plebe*, *La nascita del comico*, 135, rozeznává „il cosiddetto realismo, il realismo moderato“; *V. V. Golovnja*, *Aristofan* 107, mluví o realistických rysech. Srovnej i další termíny, jako „umělecký realismus“ (*B. Bilinski*, *Realizm w literaturze antycznej*, *Meander* 1951, 323 n.), „kritický realismus“ (*R. F. Willets*, *The Critical Realism of the Last Play of Aristophanes* v časopise *The Modern Quarterly*, 1952/3, 40—41 — uvádí *A. Komornicka*, *Ludzie pracy w komediach Arystofanesa*, ve sborníku *Arystofanes*, 105, pozn. 31—32); *T. B. L. Webster*, *GrThP* XIV, uznává realismus v moderním významu v umění hellenistickém
- 9) *Marx K.—Engels B.*, O umění a literatuře, str. 129—130.
- 10) *V. I. Lenin*, O literatuře, str. 127.
- 11) Podrobněji o tom *K. Svoboda*, *Vývoj antické estetiky*, str. 7.
- 12) *Ad St.* III. p. 374 A.
- 13) *Aristoteles*, *Poiet.* 1448 A 1—4; č. překlad *A. Kříže*, str. 27.
- 14) *J. Ludvíkovský*, *Řecký román dobrodružný*, str. 73.
- 15) *J. Průšek*, O čínském písemnictví a vzdělanosti, str. 37. Své starší názory *J. Průšek* odvolal v knize „Literatura osvobozené Číny a její lidové tradice“ (Praha 1953), kde (373) za skutečně lidová díla čínské literatury považuje „toliko ony literární produkty, jež vytvořili lidoví vypravěči přímo pro potřeby lidu, jemuž je přednášeli na tržištích, bazarech apod“.

- ¹⁶⁾ *J. Ludvíkovský*, I. c.
- ¹⁷⁾ *Arne Novák*, s. v. *Kritika*, Ottův slovník naučný N. D., Dodatky III 891.
- ¹⁸⁾ *Max Wehrli*, *Allgemeine Literaturwissenschaft*, Bern 1951, ruské vydání str. 171–182, podal přehled tohoto bádání.
- ¹⁹⁾ *M. V. Gončarenko*, *Problema narodnosti* 52 n.
- ²⁰⁾ *B. Václavek*, *Pisemnictví a lidová tradice*.
- ²¹⁾ Za toto pojetí lidovosti bojovali už ruští revoluční demokraté, když odsuzovali názory, že literatura má jen zobrazovat popisným, ba idealisujícím způsobem život a zvyky lidu. Podrobněji o tom *M. V. Gončarenko*, *Problema narodnosti* 35 n. Tamtéž i o významu lidovosti literatury jako významného principu estetiky socialistického realismu (kap. II, 45 n.).
- ²²⁾ Referáty shrnuty v časopise *Česká literatura* II, 1954, č. 3.
- ²³⁾ *J. Mukařovský*, *Lidovost jako základní činitel literárního vývoje*, *Čes. lit.* II, 1954, 204.
- ²⁴⁾ *J. Hrabák*, *O lidovosti starší české literatury*, *Česká literatura* II, 1954, č. 3, str. 220.
- ²⁵⁾ *J. Hrabák*, *Hlavní proudy v starší české literatuře (skripta)*, str. 12; též v *Dějínách české literatury*, Praha 1959, I 50.
- ²⁶⁾ *J. Hrabák*, *Hlavní proudy*, str. 12/13.
- ²⁷⁾ *V. I. Lenin*, *Filosofické sešity*, str. 224.
- ²⁸⁾ *Srov. např. Aristofanes*, *Ach.* 77–78; *Ach.* 167–171; *Cicero*, *Pro M. Fonteio* 26; *Petronius*, *Cena Trimalchionis* 57 aj. Současně to byl i vítaný motiv pro komedii, která často mluví o náboženství a zvycích barbarů.
- ²⁹⁾ Např. v *Aristofanových Acharňanech* z r. 425 je takovým problémem uzavření míru se Spartou. V Athénách jsou obchodníci a velkovýrobci pro válku, zemědělci pro mír. V *Dikaiopolidovi* ztělesnil Aristofanes sebe a jeho ústy ukazuje, jak lze získat poctivé, v hadry oblečené acharnské uhlíře pro mír, a podobně i ostatní čestné lidi (v. 595). Proti *Dikaiopolidovi* stojí vojevůdce *Lamachos*, který výtkám *Dikaiopolidovým* čelí jen tím, že je považuje za zneužití demokracie (v. 587).
- ³⁰⁾ *Marx K.—Engels B.*, *O umění a literatuře*, str. 131; *V. I. Lenin*, *O literatuře*, 67.
- ³¹⁾ *J. Mukařovský*, *O lidovosti* 204.
- ³²⁾ Usnadňovala to i samotná stavba komedie, která neměla jednotný děj, nýbrž jen určitou tendenci. Hlavními výstupy jsou ta místa, kde vystupuje sám básník. „Děj je jen nit, na níž se tyto projevy řadí spolu s drastickými výstupy, slavnostními písněmi apod.“ *W. Kraus*, *Ad spectatores*, *WSt* LII, 1934, 78.
- ³³⁾ *K. Kumaniecki*, *Komedia Arystofanesa w walce o pokój (Arystofanes, 23; 34)*; *B. Biliński*, *Walka idei w komediach Arystofanesa (Arystofanes 47 n., kde 47¹ a 50⁵ i další literatura)*. *A. Bonnard*, *GC*, II, 226 n.
- ³⁴⁾ Historické pozadí tehdejších Athén ve spojitosti s *Aristofanem* je v mnoha studích. Vedle obecných historických děl, jako je *H. Bengtson*, *Griechische Geschichte*, 211–245 (2. vyd.), *srov. zvláště Iza Bieżuńska—Małowist*, *Sytuacja wewnętrzna Aten w dobie wojny peloponeskiej (Arystofanes, 1–20)*; *S. I. Sobolevskij*, *Aristofan i jeho vremena ve stejnojmenné knize* str. 7–55 aj.
- ³⁵⁾ Ovšem každý z jiného důvodu. Demokraté chtěli vítězstvím ve válce rozšířit své trhy, kdežto aristokraté, zpočátku války spíše zaměřeni pro mír, začali v průběhu války očekávat vítězství Sparty, které by jim přineslo obnovení jejich moci. Velký význam mělo i to, že aristokratům nakloněné Delfy stály na straně Sparty (*Thuk.* I 118, 3). Avšak v důsledku nepříznivého pro Athény průběhu války aristokraté ztratili hodně na svém majetku, i když zprávy *Pseudoxenofontovy* Athénské ústavy musíme brát pro protidemokratickou tendenci spisu se značnou rezervou.
- ³⁶⁾ *Aristofanes* útočil proti stoupenům války bez ohledu na jejich politicko-společenskou příslušnost (*K. Kumaniecki*, *Arystofanes*, str. 49). Útoky proti aristokratické oligarchii, např.

- proti Peisandrovi, Kalliovi aj. jsou u Aristofana rovněž časté (*B. Biliński*, Walka idei ve ve sborníku *Arystofanes* 62³¹, kde i další literatura). „Aristofanes chce zdiskreditovat válečnou stranu a vybírá si její nejvýznamnější členy“ (*G. Norwood*, GC. 206 o Lamachovi v Ach.). Jeho postup je ve shodě se zprávou *Pseudo-Xen. Ath. Pol. II* 18 (viz i *E. Kalinka*, *Komm.* 248 a *Q. Cataudella*, *La poesia* 20).
- 37) Např. Ach. 51–54, kde Aristofanes ukazuje, že poměr obce k bohům podléhá osobním zájmům obecních předáků. Hněv nad úpadkem demokratické obce dal básníkovi sílu — *A. Bonnard*, GC. II, 231.
- 38) *J. Mukařovský*, O lidovosti, 211; 218. *J. Hrabák*, O lidovosti, 220.
- 39) V řadě zpracování, zejména divadelních, dostaly však i ony své nové historické pozadí a časovou aktuálnost. Viz i *A. Bonnard*, GC. II, 232 m.
- 40) *H. Kenner*, *Das Theater und der Realismus*, 5 n.
- 41) O lidových prvcích attické komedie bylo psáno častěji. Srov. uvedené již knihy *Hertera* a *Thomsona* (pozn. 4) a *B. Biliński*, *Walka idei w komediach Arystofanesa* (sborník *Arystofanes*, 52¹⁰, kde další literatura).
- 42) *M. Nečkina*, Lid a kultura, Sovětská věda—literatura II, 1953, 61.
- 43) Nemáme tu na mysli onu vrstvu otroků, kteří jako ze společensky vyššího prostředí pocházející vzdělanci upadli do otroctví u méně vzdělaných vítězů, jako je tomu u řeckých otroků v Římě.
- 44) *V. I. Lenin*, O literatuře, str. 137.
- 45) *F. Stiebitz*, Stručné dějiny řecké literatury, 130. Srov. i odd. II, pozn. 30.
- 46) *P. G. Bogatyrev*, *Russkoje tvorčestvo*, 4.
- 47) *Aristot. fragm.* 40 p. 1481 b 4–18; *Cic. Tusc. Disp.* I 114/115 = *K. Ohlert*, *Rätsel und Rätselspiele*, 107.
- 48) Rozdíl mezi socialistickou literaturou a literaturou starší je v tom, že socialistická literatura tak činí vědomě s cílem, aby lid pozvedla na vyšší společenskou úroveň a aby vyjádřila zájmy pracujících. Srov. *M. V. Gončarenko*, *Problema narodnosti* 82n.
- 49) *A. M. Gorkij*, O literatuře, str. 54. Moskva 1955.
- 50) Upozornili jsme na to v článku *Lidovost v antické literatuře*, (SPFFBU 1954, D2, str. 95). Při rozboru díla *Shakespearova* upozornil na to *Zdeněk Stříbrný*, *Shakespearovy historické hry*, 18/19.
- 51) *B. Havránek*, *Stalinovy práce o jazyce*, 29.
- 52) O pestrém scénickém užití dialektů psal naposledy *O. Weinreich*, *Einleitung XXXVI, XXXVII*.
- 53) *S. F. Jeleonskij*, *Literatura i narodnoje tvorčestvo*, 58 a 98.
- 54) *T. Zielinski*, *MK a O. Crusius*, *Über das Phantastische im Mimus*. (*Neue Jahrbücher* 25, 1910, str. 82). O knize *Zielinského* viz níže str. XXX.
- 55) *U. v. Wilamowitz—Moellendorff*, *Obs. crit.* 54. Celá řada badatelů uvádí příležitostně jednotlivé náměty, např. *V. V. Golovnja*, *Aristofan*, 107, uvádí jako pohádkové motivy ty části *Vos*, kde *Filokleon* chce uprchnout jako dým, uletět jako pták apod., nebo srovnává (str. 72) pracovní píseň z *Míru* s ruskou *Dubinuškou* ap.
- 56) *Adesp.* 104 Kock = *Poseid. 1a Edm.* — *W. Kraus*, *Ad spectatores*, 70.
- 57) *A. Körte* při rozboru knihy *W. Süssa*, *De personarum antiquae comoediae Atticae usu atque origine* (Bonn 1905, str. 133), v *Bursian, Jahresbericht*, 152 (1902—1909), str. 238, soudí, že *Aristofanovy* komedie jsou typovými komediemi daleko více než se soudí. *Lidové* formy, přezívající ještě dnes, ponechávají si svůj charakter, i když je *Aristofanes* nazývá jmény *Sokrates*, *Euripides*, *Kleon* ap. Obdobně soudí i *S. I. Sobolevskij*, *Aristofan* 159.
- 58) Jinak *I. Bruns*, *Dad lit. Porträt* 168, který soudí, že např. v *Jezdcih* „je jejich základem vyprávění, které má zcela charakter měšťanské veselohry, jejíž jednající osoby jsou typy, představiteli sociálních skupin“. Teprve do těchto typů vkládá básník — podle *Brunse* — své úmysly.

- ⁶⁰) *I. Trencsényi—Waldapfel*, Literatur und Folklore im klassischen Altertum (AAnt Hung VII, 1959, 1—20).
- ⁶¹) Tak postupoval v celé řadě svých prací zejména *L. Radermacher*.
- ⁶²) *I. Trencsényi—Waldapfel*, Literatur und Folklore, 15.
- ⁶³) *I. Trencsényi—Waldapfel*, Literatur und Folklore, 10.
- ⁶⁴) Z moderních filologů se Aristofanovým jazykem zabývali zvláště *A. Sonny*, *D. Šestakov*, *I. Friedrich*, *A. Müller*, *Ch. Peppler* aj.
- ⁶⁵) Lidové obraty, např. Ach. 12; tvoření nových slov, např. Ach. 3; citová vyjádření se často projevují ve zdvojených výrazech, např. je hojná epizeuxis, např. Ach. 27. Časté jsou i slovní hříčky, jako Ach. 254, 1023, 1026 aj.
- ⁶⁶) Ach. 930nn. Tak jej charakterizuje i *K. Kumaniecki* (Arystofanes 24).
- ⁶⁷) Ach. 983, 360. *V. Jarcho* (Aristofan, 35) srovnává postavu Amfithea s jurodivým, jaký např. vystupuje v Musorgského opere Boris Godunov.
- ⁶⁸) Viz PWRE II 985 s. v. Aristophanes (*Kaibel*) a *W. Süß*, Aristophanes u. die Nachwelt, passim. Q. Cataudella, La poesia 23n.
- ⁶⁹) Situaci v Athénách V. století zkoumal — kromě badatelů uvedených v pozn. 34 — *G. Prestel*, Die antidemokratische Strömung im Athen, str. 72/3, který dospěl k tomu, že se „pod tlakem obecné nouze sblížovali oligarchové s vesnickým obyvatelstvem proti dému, jako nositeli válečných plánů.“ Odvolával se na anonymní spis Polit. Athen. 2,14, kde se nejlépe vidí rozvrstvení na jedné straně vesničané a boháči, na druhé lid. Prestelovo pozorování můžeme doložit z Ženského sněmu (Ec. 197/8), kde jsou rolníci výslovně na straně boháčů. Vedly je ovšem k tomu různé důvody. Rolníci nechtěli válku, boháči se, kromě jiného, obávali leiturgií (srov. sch. Ec. 198). Jak vesničané, tak oligarchové, jejichž majetek spočíval především v půdě, žádali pro sebe mír. Avšak Prestel nevystihl změnu nálad v této oligarchii (viz výše pozn. 34) a také neodědil vrstvy, které se vytvořily v dému. Byli to jednak bohatí výrobci zbraní, jednak antický lumpenproletariát, kteří oba na válce vydělávali (srov. *S. I. Radciq*, Aristofan i jeho vremja ve sborníku Aristofan, str. 18). — Pokud se týká ošizení venkovanů Kleonem, šlo tu o obecný motiv ošizení venkovanů, známý i odjinud: venkované narazí na lichotníky v Ach. 370—373. Na majetkové a i zájmové rozdíly v jednotlivých vrstvách dému ukazují Lysistrate a Plutos. Všechny útoky na vůdce dému nelze však — jak činí Prestel, 59/60 — spojovat s ohlasem protidemokratické opozice. Zvláště u Aristofana jde o hlas spíše satirický nežli politicky opoziční. Ovšem i u něho docházelo mnohdy ke sblížení jeho názorů s názory aristokracie, pokud šlo např. o útok na Kleona (Ach. 5—8, Eq. 223—233). Jindy však se zájmy venkovského a městského lidu spojují, jako v Míru (P. 920), kde Trygaios praví o sobě, že zbavil zlých útrap *δεινῶν ἀπαλλάξας πόνων τὸν δημότην καὶ τὸν γεωργικὸν λέων*. Radeiq (str. 23) ukázal, že všichni Aristofanem častěji napadení demagogové jsou zámožní lidé, držitelé velkých ergasterií, kteří tvořili zvláštní sociální skupinu. Obsažné studie věnoval těmto otázkám *M. Okál*, který dokazuje, že Aristofanes nebojuje za demokracii.
- ⁷⁰) Srov. *A. Komornicka*, Das alltägliche Leben 138.
- ⁷¹) *H. J. Newiger*, MuA 7a 125/6.
- ⁷²) Jinde zas je ovšem hladu využito burleskně. Ale to nejde o hlad vyvolaný společenskými důvody, ale o nárek hladového, vlastně nenasytného Herma (Pl. 1126n.).
- ⁷³) P. 625n., válka byla pro boháče obou válčících stran otázkou zisku, pro rolníky obou stran pohromou. Srov. *Blaydes* ad P. 625. *G. Faulmüller* (Demos 27) soudí, že to, co uvádí básník o válce, není jistě jeho výmysl, nýbrž jen výlev spodního proudu, který proudil v lidu.
- ⁷⁴) Srov. Ach. 195 n., Ra. 1528—1533. Viz i pozn. 35, 36 a 70.
- ⁷⁵) Viz str. 135. Dále jsou takovými náměty změna zaměstnání (Paflagon teď bude jelitářem — Eq. 1397); zahánění křikem (Eq. 275n.); rada sboru hrdinovi (Eq. 683—690) aj.

- 75) Např. úsloví: Nu. 1396, 1041, 1276, Anonym fr. 33 aj.; přísloví Nu. 1273; lidové obraty; Ec. 818; ohlas lidové písně (P. 512n.); sklon k hádankám: Ra. 61 (k tomu *L. Radermacher*, *Mythos und Sage*, str. 14, pozn. 13); jadrná mluva (Nu. 193); obscénnosti a sexuálie. Pro všechny ty věci je možno uvést množství dokladů.
- 76) Např. Eq. 482—487, Ach. 686n. Srov. i *V. Jarcho*, Aristofan 38; o lidových metaforách pojednal *J. H. Newiger*, *MuA* 18; na archaický způsob výčtu jednotlivých předmětů upozornil *L. Radermacher*, *Mythos und Sage* 138, který rozebral zejména Av. 302n.
- 77) Srov. Eq. 488—489, Eq. 430, Nu. 94 aj.
- 78) V Eq. 417/20 vystupuje jelitář jako lidový chytrák, který zavolá na kuchaře „Vlaštovka!“. Když se ten ohlédne, využije okamžiku a ukradne maso. Ve hře jsou z toho vyvozeny i politické důsledky (Eq. 423/6).
- 79) Že Aristofanes hájí zájmy venkovského lidu, a to třídy drobných držitelů zemědělských pozemků, dokazoval v poslední době v několika článcích zejména *V. Jarcho*, který své výsledky shrnul v knize Aristofan (zvláště str. 41, 46, 47, 81, 121 aj.).
- 80) Byl to důsledek hospodářské expanze Athén a pak zejména důsledky války, které zostřily třídní protiklady a zničily drobné zemědělské hospodářství jako ekonomickou základnu městského státu (*V. Jarcho*, Aristofan 15).
- 81) Např. P. 1185/6. Viz i níže v kapitole *Pordé*.
- 82) Srov. Hermovo oslovení v *Míru* (P. 603): „Ó nejmoudřejší rolníci!“
- 83) *V. Jarcho* (Aristofan 81) to vysvětluje úsilím Aristofana o to, aby zabránil vševecké válce, jakožto největšímu nepříteli své obce. Proto hlásal a odložení sporů mezi těmi politickými skupinami, které nebyly pro demokratické zřízení.
- 84) Srov. např. Pl. 502—504. *Ch. Rosenthal*, *Aves* 14n., ukázal, že lidová poezie chrání vždy nejslabšího.
- 85) Např. *Dikaiopolis* je „žebrák“, ptochos (Ach. 497), kteréžto označení bylo opakem slova „boháč“, plusios (Soph. O. R. 455; Plat. Theaet. 175A).
- 86) Na bohaté poukazuje i Aischylos v *Žabách* a říká, že vinou Euripidovou chodí v cárech tito bohatí a vyhýbají se leiturgické povinnosti trierarchii (povinnému vystrojení trojveslic na vlastní útraty) (Ra. 1065n.).

II.

- 1) Např. ženská kletba při ženské bohyni prozradí převlečenou ženu (Ec. 136n.). Pokroucená jména boha v obscénní význam je u Anonyma (fr. 28), kde místo „Ó Zeu“ jest „Ó Bdeu despota“.
- 2) *C. Pascal*, *Dioniso*, str. 1—5.
- 3) *V. Ehrenberg*, *The People* 264. *V. V. Golovnja*, Aristofan 178, vysvětluje, že shovívavý postoj Aristofanův k místním attickým božstvům Athéné, Demetře, Poseidonovi (?) a k attickému herou Theseovi je spjat se světovým názorem attického zemědělce.
- 4) *W. Schmid*, *GdGrL* IV 1, 401. Jednotlivé zlomky vyložil ve své knize o řecké komedii *G. Norwood*. Na ni odkazujeme čtenáře, který má hlubší zájem o poznání odkazu taroécké komedie.
- 5) Často je vyslovován nepochybně pravdě nejbližší názor, který charakterizoval *O. Weinreich* (Einleitung LV) slovy: „Jeho boj proti nehodným vůdcům demu neukazuje ještě na jeho nepřátelství vůči demokracii jako takové. Jisté konservativní zaměření, zejména v kulturních záležitostech, náleží ke znaku tehdejší komedie, než abychom z toho mohli vyvozovat závěry.“ Srov. *A. Körte*, *PWRE* XI, 1238, s. v. *Komödie*.
- 6) *K. A. Boettiger*, *Aristophanes impunitus deorum gentilium irrisor* (Opusc. I, Dresden 1837); *Behagel*, *De vetere comoedia deos irridente*, Göttingen 1856, str. 43; *Hild*, *Aristophanes impietatis reus*, Vesontioné 1880, str. 131; *J. Denis*, *La comédie grecque*, 1886; *C. Kock*, *Aristophanes und die Götter des Volksglaubens* (Jahrbücher für klassische Philologie, 1857,

- str. 65—109). Jejich stručnou charakteristiku přináší *J. W. Hewitt*, *Religious Burlesque in Aristophanes and elsewhere* (AJPh XXXVIII, 1917, str. 176n.).
- 7) *N. B. Kljačko*, Socialnopolitičeskaja napravlennosť komedii Aristofana Pticy ve sborniku Aristofan, Moskva 1956, str. 109—139.
 - 8) Následovníků měl Zielinski málo. Jedním z nich je *O. Crusius*, který hledá soustavně další pohádkové paralely pro Eirenu (stará ionská zvířecí bajka) a pro Pluta (Über das Phantastische 82, 2).
 - 9) O tom podrobněji *W. Süß*, *Aristophanes und die Nachwelt*, 144.
 - 10) Kapitulu 1. a 11. uveřejnil autor též samostatně o rok dříve v *Rendiconti* (ser. II, Milano 1910), které vydává Reale istituto Lombardo di scienze e lettere, a to nejdříve kapitulu 11. pod názvem *Le Rane* di Aristofane e i misteri Eleusinii (str. 124—135) a poté kapitulu 1 pod názvem *Gli dei patrii e gli dei stranieri* in Aristofane.
 - 11) O tom podrobněji *W. Kunst*, *Ad spectatores*, WSt 52, 1934, str. 66 n.
 - 12) Speciální kapitulu věnoval *Pascal* Dionysiím venkovským (kap. 3), slavnosti Choes (kap. 4) a eleusinským mysteriím (kap. 11).
 - 13) *K. Ziegler*, *Die altattischen Komiker und die Volksreligion* v *Mitteilungen der schlesischen Gesellschaft für Volkskunde*, Bd. XIII—XIV, Jhg. 1911—1912, Breslau 1911, str. 440—452.
 - 14) Srovnej burleskní postavu hladovějícího Herma v Aristofanově *Plutovi*.
 - 15) Tübingen 1931, str. 1—71.
 - 16) Odtud vyvozuje *Keller* i další závěr, že „Řekové nedovedli parodovat živý náboženský cit“ (str. 58).
 - 17) *Naposedly V. N. Andrejev*, *Razmery zemeľnych učastkov v Attike v IV. v. do n. e.* — VDI 2, 1959, str. 121—146, kde další literatura.
 - 18) *Aischylos* Interpr. str. 149.
 - 19) *Lysistrate*, 12.
 - 20) *Lysistrate*, 19—20.
 - 21) *Der Glaube der Hellenen* I 42, 2. Aufl., Berlin 1955.
 - 22) *S. Étrem*, *De Mercurio Aristophaneo*, *Philologus* LXVIII (N. F. Bd. XXII), 1909, str. 344—367.
 - 23) *H. Kleinknecht*, *Die Gebetsparodie* 8².
 - 24) *Dissertation der phil. Fakultät der Universität Freiburg i. d. Schweiz, Einsiedeln 1931*; stran 76, z toho jsou Aristofanovi věnovány strany 51—55.
 - 25) S podtitulem *Untersuchungen zu volkstümlichen Ausdrucksformen in der griechischen Literatur* (I). Diss. Breslau, 1932, str. 32.
 - 26) Srov. *H. Kleinknecht*, *Die Gebetsparodie* 17¹.
 - 27) *Tübinger Beitr. zur Altertumswiss.* XXVIII Heft; Stuttgart—Berlin 1937, 220; také *Q. Cantarella*, *La poesia* 85/6, ukázal na lidové kořeny Arist. poměru k božstvu a srovnává je s lidovým pojetím křesťanským.
 - 28) *Otto Kern*, *Die Religion der Griechen* I—III, 1926—1938.
 - 29) *Johannes Geffcken*, *Griechische Literaturgeschichte* I 231 z r. 1928.
 - 30) *Der Spötter — Geffcken*, str. 253, *Kern* II 294. *Friedländer P.*, *Lachende Götter*, zvl. 218 n.
 - 31) *Literatura grecka* I 2, 421, *Kraków 1932*.
 - 32) *Berlin—Leipzig 1933*, II, 135—144.
 - 33) Viz níže str. 52.
 - 34) *SAWW* 183, Bd. 3, Wien 1918, str. 52 n. Viz i *Volkstümliche Schwankmotive bei Aristophanes*, WSt 35 (1913), str. 193—196. *Radermacher* (Beiträge 94/5) soudí, že podle názorů starých mohly být o určitých svátcích předvedeny posvátné věci z komické stránky. Zdůrazňuje, že Aristofanův poměr k bohům souvisí tak s Dionysovými svátky a myslí, že mimo svátky by tyto šaškoviny byly považovány za náboženský přestupek. Ve své knize *Mythos und Sage*

- bei den Griechen (Brünn—München—Wien, 1938², str. 83/4) ukazuje na to, že Řekové rádi přisuzovali svým božstvům novelistické, obecně lidské, vážné i žertovné rysy z nižších sfér. Tyto projevy nepatří do mythu, nýbrž do dějin náboženství.
- 36) *Das Drama des Mittelalters* 263 (1891) — *Nestle* II 142.
- 36) Viz výše str. 45 — výklad Kellerův.
- 37) *M. P. Nilsson*, GdGrR I, München 1941. 2. vydání München 1955. Proti jeho názoru, že jde o úpadek náb. citu, píše *A. Lesky*, GGL 422.
- 38) GdGrR. I, 779 srov. *Nestle* Gr. Religiosität II 141n. a *W. Schmid* GdGrL. I 4, 401,7, který uvádí *Süssovu* zprávu (Aristophanes und die Nachwelt 130) o tom, že už *A. W. Schlegel* srovnával Aristofanův postoj vůči bohům s obdobnými výjevy v jiných literaturách.
- 39) S podtitulem *A Sociology of Old Attic Comedy*, Oxford 1951², str. 417. K jeho názorům se blíží *A. Lesky*, GGL 422.
- 40) Srov. *K. K. Zelin*, VDI 2, 1949, str. 188—195.
- 41) *Istoriija grečeskoj literatury I*, Moskva—Leningrad 1946.
- 42) *Geschichte der griechischen Literatur I* 4, 401—405; München 1946.
- 43) *Wálka ideí w komediách Arystofanesa ve sborníku Arystofanes*, Wrocław 1957, str. 47—87 zvl. str. 60 a 61.
- 44) *Recherche sur un thème aristophanien et ses sources religieuses: les voyages dans l'autre monde* LEC, t. XXV, Namur 1957, str. 273—295.
- 45) *A. N. Veselovskij*, *Poetika I* (1870—1899), S. Peterburg 1913, str. 28—29.
- 46) *Albin Lesky*, *Zum hethitischen und griechischen Mythos*. *Eranos* LII, 1954, str. 8—17; viz i *Hethitische Texte und griechischer Mythos*, AAWW 1950.
- 47) *Dioniso*, vol. XXII N. S., 1959, str. 147—188.
- 48) Str. 169. pozn. 33.
- 49) Str. 171.
- 50) IGL I 451 (*I. I. Tolstoj*).
- 51) *S. I. Sobolevskij*, *Aristofan i jeho vremja*, Moskva 1957, str. 5.
- 52) *M. Gelzer* v recenzi knihy *H. J. Newigera*, *Metapher und Allegorie*, *Gnomon* XXX, 1953 str. 178—186.
- 53) *Ziéliňski*, MK 29 a 59 n., ji považuje za pohádkovou postavu a popírá, že tu jde o básníkovu fixi. O co vlastně jde, je při rozboru pojmu *Basileia* nejasné. Nejčastěji řeší badatelé tuto otázku tak, že v *Basilei* vidí básníkovu fantasií, případně odmítají v ní vidět personifikaci, např. *W. Schmid*, GdGrL. IV 1, 301, 3, a *H. J. Newiger*, *MuA* 93 n.
- 54) O attributu bohů viz *Webster*, GrThP 61n. *Aristophane* 228.
- 55) *Euripides und Diphilos*, str. 24—25.
- 56) Srov. *H. J. Newiger*, *MuA* 72; *L. Rademacher*, *Sage und Mythos* 83, soudí, že „žádný národ se necítil být k božstvu tak blízko jako Řekové“.
- 57) *Ar. Nu.* 254 n. *Th. Gelzer*, *Aristophanes und sein Sokrates*, *Mus. Helv.* 13, 1956, str. 67 nn. Srovnej i výklad Kellerův str. 45.
- 58) Srov. např. *Kratinos Mladší*, fr. 10; *Anaxandrides*, fr. 19; *Efiippos*, fr. 14 aj. Další místa lze snadno zjistit v indexu *FAC*. IIp. 679 (Edmonds).
- 59) O něm psal *C. Pascal*, *Dioniso*, 115—116.
- 60) Srov. *L. Rademacher*, *Frösche* 229, s příklady z Homéra.
- 61) *C. Pascal*, *Dioniso* 6.
- 62) *Aristophanes und sein Sokrates*, 70.
- 63) Z ledna r. 429 — Edmonds *FAC* I 216a.
- 64) GdGrR. I 780.
- 65) Viz *Edmonds*, *FAC* I 259e.
- 66) *J. Duchemin*, viz výše str. 54.

- 67) Lidovým názorem je i to, že se bohové dívají dolů na svět. Komicky je toho využito v Ptáčích, kde se před jejich pohledem chrání slunečníkem Prometheus (Av. 1505 nn.).
- 68) *H. J. Newiger*, MuA 109.
- 69) *V. Ehrenberg*, The People 266.
- 70) *F. Stiebitz*, Předmluva k překladu Aristofanova Pluta, 13.
- 71) *H. J. Newiger*, MuA 62 uvádí jako zdroj Aristofanova vtípu tzv. vědecký důkaz.
- 72) *A. Couat*, Aristophane 230; *G. Keller*, Die Komödien 21 aj.
- 73) *A. Couat*, Aristophane 228.
- 74) *C. Pascal*, Dioniso 113.
- 75) *G. Keller*, Die Komödien 21.
- 76) Podrobněji *A. Couat*, Aristophane 234.
- 77) Sch. Ar. P. 741. — *G. Keller*, Die Komödien 23, 1. Viz i *C. Pascal*, Dioniso 119 nn.
- 78) *C. Pascal*, Dioniso 118.
- 79) Viz např. užití větrů, srovnej kapitulu Porde.
- 80) Obě místa právem spojují *Pascal*, Dioniso 119 i *Keller*, Die Komödien 21.
- 81) *C. Pascal*, Dioniso 120—122; *O. Weinreich*, Einleitung LXVII.
- 82) Podrobnější odkaz na obecně známé zprávy viz Scholia in Aristophanem (ed. *Dübner*), p. 660—661, s. v. Iuppiter a *O. J. Todd*, Index Aristophaneus, s. v. Zeus.
- 83) *H. J. Newiger*, MuA 3.
- 84) *G. Keller*, Die Komödien 23.
- 85) Viz výše str. 47.
- 86) Srov. i Nu. 1240—1241. Na toto místo upozornil *G. Keller*, Die Komödien 21, který soudí, že by Sokrates neměl takový úspěch, kdyby vylouval Strepsiadovi chthonické božstvo Demetru.
- 87) Výklad *L. Radermachera*, Frösche 251 (tak i *W. Blaszcak* 11), že tu jde o otrockou drzost není správný.
- 88) *C. Pascal*, Dioniso 113—115. Jako lidový motiv vítězství slabšího nad silnějším vysvětluje boj ptáků proti bohům Ch. Rosenthal, Aves. 17.
- 89) O „vědeckých“ důkazech viz pozn. 61.
- 90) Dinos známe z filosofie Demokritovy (viz kap. Porde). Jiná přírčení filosofickým školám viz *J. Bruns*, Das Porträt 184/6.
- 91) *A. Couat*, Aristophane 232.
- 92) *C. Pascal*, Dioniso 33—42.
- 93) *C. Pascal*, Dioniso 48.
- 94) Srov. nejnověji *H. Diller*, Die Bakchen und ihre Stellung im Spätwerk des Euripides, str. 453 n.
- 95) *W. Schmid*, GdGrL. IV 1; slavné španělské dvojice užil méně šťastně pro pár Lamachos—Dikaiopolis *A. Couat*, Aristophane 121.
- 96) Homér, Il. VI 130 n., srov. *C. Pascal*, Dioniso 62¹.
- 97) O lidovém původu toho, že se Dionysos vpytává Heraklea na cestu do podsvětí, viz *L. Radermacher*, Frösche 148.
- 98) Srov. *A. Kolář*, Řecká komedie 27—28 = Körte, Die griech. Kom. 27/8.
- 99) Tak *G. Keller*, Die Komödien 15. Bonvivantem se projevuje spíše až ve střední komedii, např. Eubulos, fr. 95.
- 100) Zlomok už připomíná styl střední komedie. Srov. Eubulos, fr. 95.
- 101) Edmonds FAC. I p. 298a vidí ve slově *τὴν λεπαστὴν ἐκπιών* eufemismus za výraz smrt, asi nesprávně. Proč by měl mluvčí věnovat Dionysovi svůj majetek za smrt?
- 102) *A. Couat*, Aristophane 231.
- 103) O ní a její politické úloze od dob Peisistratových viz *C. Görschen*, Die Eirene 155.

- 104) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 583.
- 105) Rozbor místa viz *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 592¹ a *G. Keller*, Die Komödien 11.
- 106) *W. Blaszcak* 27, ukazuje, že Poseidon je vzýván při neuvěřitelných situacích (podle *Wil. Lys.* ad v. 403).
- 107) *H. J. Newiger*, MuA 92: Poseidon se jako aristokratický jezdec dovolává v přísaze zase sebe. *W. Blaszcak*, 30, ukazuje na obdobu u Plauta (*Amphitr.* 436), kde Mercurius praví: per Mercurium iuro.
- 108) Obscennější je spojení Poseidona s močením. Tak je tomu v Ec. 832 (= *Blaszcak* 31) a Pl. 1050 (= *Wil. Lys.* ad v. 403).
- 109) Jiné užití Nu. 83, kde ve spojení s Feidippidou (*W. Blaszcak* 31). Srov. *Wilamowitz*, Lys. ad v. 403.
- 110) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 448.
- 111) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 448.
- 112) *Wilamowitz*, Lys. ad v. 403 a *W. Blaszcak* 28.
- 113) Viz *V. Steffen*, SatGrFr. 118—119 a Die Fragmente des Aischylos, fr. 128—133, ed. *Mette*.
- 114) Tak naposledy *Edmonds*. Je to však nejisté, protože jak obsah (jeho výklad podává *Edmonds* FAC I 497b), tak užití slovesa *syntraiinod* nejsou pro Poseidona typické. Tak užívá tohoto slovesa i *Herakles* (*Eurip. Herc. Fur.* 946).
- 115) ČMusF II 1896, 357—386.
- 116) *A. Couat*, Aristophane 237/ *A. Meder*, Der att. Demos 135, 359; *V. Ehrenberg*, The People 265²; *W. Schmid*, GdGrL. IV I, 302, 1.
- 117) *Lesky*, GGL. 414—415 dává přednost volnému rozletu básnickovy fantazie před výkladem, že v Ptáčích jde o konkrétní politický nápad. *H. J. Newiger*, MuA 95 praví, že je communis opinio o tom, že Ptáci nejsou politickou alegorií, a přináší přehled některých názorů. *V. Jarcho*, Aristofan 73, soudí, že všechny pokusy nemohou vést k nijakým závěrům, protože Ptáci jsou hrou, která vznikla z tehdejší nejasné nálady, směřující k veselí i k hoři. Blízko k němu má *K. Kumaniecki* (*Aristofanes* 26), který soudí, že v Ptáčích chtěl básník své spoluobčany, ztýrané ovzduším tehdejších Athén, přenést do pohádkové říše a hrou jim ukázat, že *Peisthetairoi* dostane *Basileie* za ženu, až když vyžene zlé spoluobčany a stane se rozumným politikem. Proto také odmítá názor, že je v *Peisthetairovi* zobrazen *Alkibiades*.
- 118) *N. B. Kljačko*, Sociaľno-političeskaja napravľennost' (*Aristofan*, 109—139).
- 119) *H. J. Newiger*, MuA 92, z toho vyvozuje aristokratický rys Poseidonův.
- 120) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 504.
- 121) Ar. Th. 977 n. — *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 503⁴.
- 122) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 544 — a ovšem i *Heraklea*.
- 123) Obě pronesl *G. Keller*, Die Komödien, 23. — Srov. *K. Bielohlawek*, Komische Motive, 203 n.
- 124) *C. Pascal*, Dioniso, 139.
- 125) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 508.
- 126) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 508.
- 127) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 505.
- 128) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 502⁷, srov. *Paus.* VII 27, 1; sch. Ar. Av. 1421.
- 129) *M. P. Nilsson*, GdGr. I 505⁸.
- 130) *G. Keller*, Die Komödien 24¹.
- 131) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 802, který neuvádí místo z *Porfyria*.
- 132) Araros, fr. 13—15; Amfis, fr. 29;
- 133) Ovšem až po konjektuře, o níž CAF. I 106—107 K.
- 134) Tak jest asi s *Didymem* vysvětlovat ono *kerobatas* (Ra. 230), jež jiní vysvětlují „s kozlími nohami“ (sch. Ra. 230 a *L. Radermacher*, Frösche, p. 172 „In 230 scheint das Metrum den Tanzschritt des Pan auf seinen Bocksbeinen zu malen“.)

- 135) O žabí chvástivosti píše *L. Radermacher*, Frösche, p. 172.
- 136) O ní *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 537.
- 137) Fr. 700 *Nauck* = *H. Kleinknecht*, Die Gebetsparodie 92.
- 138) Na to upozornil *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 544¹, který též uvádí všechna místa V. 161, Av. 61, Pl. 359, Pl. 854.
- 139) O tom, že tento Apollon měl být vzýván Dionysem, srov. *H. Kleinknecht*, Die Gebetsparodie 88.
- 140) O tom, že nejde o Krétana, viz *Edmonds*, FAC. I p. 944⁶.
- 141) *K. Holzinger*, Plutos-Kom., 17, str. 7.
- 142) *C. Pascal*, Dioniso 11.
- 143) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 410.
- 144) *Dübner*, Schol. in Ar. p. 649, s. v. Dioscuri.
- 145) O něm *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 806⁵ a *F. Robert*, Note sur Aristophane, Guêpes 122/3, RPh 55, 1929 (286/7).
- 146) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 807².
- 147) *Fernand Robert*, Le Plutos d'Aristophane, RPh 57, 1931, str. 132—139, zvl. str. 135.
- 148) Teplou vodu v Asklepieiu připomíná Xenofon (Mem. III 13,3).
- 149) O tom, že v Epidauru je starší kult Apollonův nežli Asklepiův, viz *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 539². Nejnověji obhajuje Aristofana jako objektivního — i když komický — popisovatele epidaurských obřadů *E. Roos*, De incubationis ritu per ludibrium apud Aristophanem detorto (Opuscula Atheniensa III, 1960, 55—97).
- 150) Návštěva kultovních míst byla pohodlným technickým prostředkem v tragédii, kde sloužila především k rozvinutí děje. V komedii bylo uplatňování tohoto motivu zcela ve službách smíchu, a proto se tu navštěvují místa, jež se mohou stát jeho zdrojem. Odtud časté návštěvy mysterií, svatyní ap. Srovnej obdobu Pluta ve výkladu stařeny o mysteriích v Agrách (Erekrates, fr. 36). O motivu návštěvy kultovních míst v tragédii viz *W. H. Friedrich*, Euripides und Diphilos 11).
- 151) *E. Roos*, De incubationis ritu 80 a 82, se sice odvolává na nápisné doklady, podle nichž náleží kněžím oběť kladená na obětní stůl, ale je třeba přihlížet i k tomu, jakým způsobem je u Aristofana tato scéna zobrazena.
- 152) Srov. kap. Porde.
- 153) Jinak soudí *E. Roos*, De incubationis ritu, 75, který myslí, že srovnáním epidaurských iamat s Aristofanovým textem je možno dojít k závěru, že básník nezveličoval ani nezkresloval scény v Asklepieiu.
- 154) Viz doklady v jeho Životě (FAC. I p. 848).
- 155) *C. Pascal*, Dioniso 172—175.
- 156) *E. Roos*, 97, odmítá — nepochybně neprávem — srovnání Amfiarea (z r. 414) s Plutem (z r. 388) pro časovou rozdílnost a pro nedostatek zlomků.
- 157) O námětu oplakávání Adonida ve vázové výzdobě srov. *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 728.
- 158) Tak je chápe i *Edmonds* (FAC I p. 858a).
- 159) Srov. *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 640.
- 160) Paus. IX 16,1 — *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 748¹.
- 161) *Edmonds*, CAF. I p. 834,4 a *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 785^{7,8} a I 750².
- 162) *G. Keller*, Die Komödien, 65 chce s kultem Sabaziovým spojit i verše Nu. 254 n., a to jednak pro shodu s tím, co říká o Sabaziově kultu ve spojitosti s Aischinem Demosthenes (18, 259 n.), jednak pro nepřiznivý poměr Aristofana k tomuto božstvu. Jde však vesměs o locos communes, takže Kellerova domněnka je neověřitelná.
- 163) Např. zařazení mezi chresmology Musaea a Bakida u Paus. IX 30, 12, srov. *M. P. Nilsson*, GdGr. I 669.

- 164) O tom *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 429. Viz i *W. Blaszcak* 21.
- 165) Srovnej výklad *A. Leského*, Zum Mythos, Eranos LII, 14.
- 166) Ve zvoláních a kletbách chybí (*W. Blaszcak*, 20).
- 167) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 775.
- 168) *A. Couat*, Aristophane 235, se dívá na úlohu Afrodity očima své společnosti, a proto tento dialog nazývá mrzkou kyticí nečistých slovních hříček. „Jazyk Marota, Rabelaisa a Regnierů nestačí na jejich překlad. Bylo by třeba zde užít jazyka hampejzu, kde takových výrazů užívají lodníci z Pirea“.
- 169) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 525 nepřesně uvádí jen Genetyllidu. Jak v Oblacích (Nu. 52), tak i v Lysistratě (L. 2) se uvádějí obě slavnosti. *G. W. Elderkin* podrobně rozebírá zprávy o Afroditě v L. a snaží se je identifikovat s tím, co známe z tehdejších Athén CPh 35, 1940, str. 387n., 393n.
- 170) *A. Körte*, Gnomon XI, 1935, str. 639 = *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 440¹.
- 171) V 5. století se při Athéně zaklíná jen zřídka (P. 271, 218, Ec. 476), střední a nová komedie přinášejí více dokladů (*W. Blaszcak* 23).
- 172) Srov. *Wilamowitz*, Lysistrate ad v. 341. V P. 218 ukazuje na athénskou přísahu proti spartské (*Blaszcak* 25).
- 173) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 433. O Athéně v Lysistratě viz *G. W. Elderkin*, str. 391/2.
- 174) Na to, že se v písni objevují slova vysokého stylu, upozornil *Wilamowitz*, Lysistrate ad v. 326. — Slova epické poesie se občas zcela přirozeně vyskytují v nápodobách věšeb, jako v Ar. fr. 230: ... πολλὰ ἰδὼν καὶ πολλὰ παθὼν καὶ πολλὰ μογῆσον.
- 175) *G. Keller*, Die Komödien 34—35.
- 176) O tom *Wilamowitz*, Lysistrate, 162—163.
- 177) *Edmonds* ji datuje dokončením jedné ze soch Feidiových. Socha Athény Promachos byla zasvěcena r. 440, Athény Parthenos r. 438 (FAC. I 287c).
- 178) *A. Couat*, Aristophane, 238.
- 179) V. 350 n. = *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 436².
- 180) Srov. PWRE II 1378 *Wernicke* s. v. Artemis Hagne.
- 181) FAC. I 891a.
- 182) PWRE. II 1389 s. v. Artemis, *Wernicke*.
- 183) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 497.
- 184) O něm podrobněji IGL. I 273, o Artemidě Ef. *Webster*, GrThP 131.
- 185) Ten přináší scholiasta Ar. Nu. 305 v prvním výkladu, ale jest třeba dát přednost druhému výkladu „obětní dary nebeským bohům“.
- 186) O tom, že sbor nepřináší sele, srov. *L. Radermacher*, Frösche, p. 187. Viz i *L. Radermacher*, Xoῖρος „Mädchen“?
- 187) Další doklady o oběti prasátka viz *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 663.
- 188) Životnost Demetřiných kultů vysvětluje *G. Keller* (Die Komödien 25) tím, že muž hledá ve svém pohlavním pudu ukojení, kdežto žena jde přes ukojení k mateřství. Ona chce pořádek v rodině, a proto má zájem na monogamii. Odtud se stává Demeter ochránkyní sňatku.
- 189) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 724 a Sof. fr. 492 *Nauck*².
- 190) Srov. *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 724¹³ — Eur. fr. 968 *Nauck*².
- 191) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 723.
- 192) *L. Radermacher*, Frösche, 192.
- 193) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 724¹¹.
- 194) *Edmonds* jej neuvádí. Srov. Gow, Theocritus, 2, 34.
- 195) Jak zdůrazňuje *Dübner*, Schol. in Ar. p. 702, s. v. Vesta.
- 196) K datování *Edmonds*, FAC I p. 45f.
- 197) CAF. I p. 34.

- 108) Výklad *Edmondsův* FAC. I p. 45e.
- 109) *Edmonds* FAC. I p. 997 klade hru do roku 408.
- 200) Ar. fr. 368, srov. Steph. Byz. ad locum; tak se to domnívali *F. Dübner* (Schol. in Ar; 633 s. v. Bendis) a *Kock* (CAF, Ar. fr. 365).
- 201) FAC I p. 259e.
- 202) Upozornil na ni *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 781¹.
- 203) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 518.
- 204) O Areově kultu v Athénách viz *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 517⁰.
- 205) Tak *Sauer*, PWRE. II 656/7, s. v. Ares.
- 206) FAC. I 739.
- 207) Doklady viz PWRE. II 660/1, s. v. Ares, *Sauer*.
- 208) Platon, fr. 104; Suid. s. v. *Areopagites*: ... ἐπὶ τῶν θρασυτάτων.
- 209) Další příklady viz u *Blaydese*, Aves 836—837.
- 210) Rozumí se v komedii. U Pindara je Alala deerou Polema (fr. 78 *Snell*).
- 211) *Newiger* MuA. 111 n., zvl. 114.
- 212) *Newiger* MuA. 114.
- 213) O zemědělských výrazech v eroticko-sexuálním významu viz *H. J. Newiger*, MuA. 106—107¹ a 111, kde i další literatura. Srov. i L. 1173—1174.
- 214) Srov. i *H. J. Newiger*, MuA. 102—109, který několikrát upozornil na obscénní žerty s němými personifikacemi.
- 215) O tom *Newiger* MuA. 107.
- 216) Srov. Eur. Suppl. 491: (ἡ εἰρήνη) χαίρει δὲ πλούτῳ. O vývoji této myšlenky srov. *C. Gorschen*, Die Eirene, zvl. str. 171.
- 217) Srov. Thuk. V 17 (Paix, ed. *Coulon* II 120, pozn. 1); *Newiger* MuA. 116: d. h. 1/Kriegsursache, Megarisches Psephisma, ale srovnej i P. 609, kde se Megarské psefisma připisuje Perikleovi.
- 218) *H. J. Newiger*, MuA. 116,6, s odvoláním na P 605 n., 615 n. *C. Gorschen*, Die Eirene 169, v ní vidí pouhou kamennou sochu, rovněž *Webster*, GrThP 19.
- 219) Viz níže str. 126.
- 220) Plutarchos, Kimon 13 — *Newiger* MuA. 116; *O. Kern*, RdGr. III 81; *C. Gorschen*, Die Eirene 168.
- 221) *H. J. Newiger*, MuA. 117.
- 222) *A. Couat* (238/9) upozornil, že Zeus dochází výsměchu nejméně, protože jako lokální božstvo se vyskytuje co nejméně.
- 223) *A. Couat*, Aristophane 238/9.
- 224) *H. J. Newiger*, MuA. 3.
- 225) *V. Ehrenberg*, The People 263, srov. i str. 254.
- 226) *Marx K.—Engels B.*, O umění 37.
- 227) O dětském věku hovoří též *L. Radermacher*, Mythos und Sage, str. 85, ale má zde na mysli dobu starší, ze které přicházejí do mythu některé naivní představy a věci.
- 228) Srov. *V. Frey*, Zur Komödie des Aristophanes, Mus. Helv. 5, 1948, str. 169 a 177.
- 229) *V. Ehrenberg*, The People 264, viz výše str. 2.
- 230) Ar. fr. 569, 15, — *V. Ehrenberg*, The People 268/9. Pád starých náboženských představ vysvětluje úpadkem mravního citění *G. Keller* (Die Komödien, 23).
- 231) *Lysistrate*, p. 143 ad v. 349.
- 232) L. 638 n. je *Couatovi* (str. 218) svědectvím toho, že si náboženství udrželo své místo i po demokratické revoluci.
- 233) Eq. 32 — srov. *W. Schmid*, GdGrL. I 4, 401.
- 234) *G. Keller* (Die Komödien 23) právem uvádí, že místa, kde je víra v Dia považována za pošestilost

- (Nu. 818, srov. Nu. 821), anebo kde se mluví o zpátečnicích (Nu. 398, srov. Nu. 929, 1027, 1070; Pl. 571) jsou více než pouhým názorem básníků.
- 235) *V. Ehrenberg*, *The People* 264.
- 236) Doklady snesl *F. Dübner*, Schol. in Ar., p. 671, s. v. *Mysteria*.
- 237) Doklady snesl *F. Dübner*, Schol. in Ar., p. 659, s. v. *Initiati*.
- 238) *L. Radermacher*, *Frösche*, 187.
- 239) *Chresmologos, mantis*. Užívá se různého označení, protože — jak soudí *J. H. Oliver*, *The Athenian Expounders*, 11 — nešlo u věštců o úřad, a proto není přesná ani jejich titulatura.
- 240) *V. Ehrenberg*, *Sophocles und Perikles*, 75, výstižně poznamenal, že *Teiresias* v *Sofokleově Antigoně* odráží úlohu, kterou měli věštec v občanském životě. — Tragedie ovšem věštec poněkud idealisovala.
- 241) *J. H. Oliver*, *The Athenian Expounders*, ukázal, že věštec pocházel především z řad *eupatridů* (str. 12 *Lampon*), a že proto byli nenáviděni lidem (str. 16).
- 241a) Podle *Wilamowitze*, *Lysistrate*, p. 126 ad. v. 62. *Coulon*—v. *Daele* štou podle v. *Leeuwena τὰκάρτειον ἦστο* (pozdvihla číši).
- 242) *J. H. Oliver*, *The Athenian Expounders*, 13, rozděluje důvody *Aristofanova útoku* proti *chresmologům* a *věštcům* ve tři směry: 1) předvídají z *fantastických věštev* přehnaně podaných, 2) aniž vyčkali na poradu, mohou zasáhnout do občenských záležitostí a vydávat příkazy, 3) jsou živieni v *prytaneiu*.
- 243) Srov. i pozn. 241.
- 244) *A. Couat*, *Aristophane* 246 .
- 245) Tak soudí i *J. H. Oliver*, 13: „*Aristofanes* nikde neútočí ani na *irraciálnost* věštění ani se nevysmívá *věštbám* jako takovým“.
- 246) *H. J. Newiger*, *MuA*. 19³, ukázal, že *metaforický styl* věštev dával větší možnosti ke *vtipům*.
- 247) *C. Pascal*, *Dioniso* 179—184.
- 248) O *Bakidech* viz *O. Kern*, *RdGr*. II 140, o *Bakidech* a *Sibylle* z *Euhoie* *J. H. Oliver*, *The Athenian Expounders* 9.
- 249) *A. Krejčí* v překladu *Míru* (P. 1017, str. 75, pozn. 129) upozorňuje na místo z *Thukydidy* (II 21), podle něhož za *peloponnéské války* „*lid často dal se svěsti domnělymi starými věštbami Bakidovými*“.
- 250) Srov. i Ar. Av. 985.
- 251) *A. Couat*, *Aristophane* 250, vidí ve *šprýmovných věštbách Jezdců* kritiku *lidové důvěřivosti*.
- 252) *Edmonds*, *FAC*. I p. 531.
- 253) *Liddell—Scott*, s. v. O *technickém provedení Ryb* viz *Webster*, *GrThP* 57.
- 254) Viz i *Frynichos*, fr. 9 a *Telekleides*, fr. 6.
- 255) O *Lamponovi* jako *aristokratovi* a o jeho činnosti viz *J. H. Oliver*, *The Athenian Expounders*, 12.
- 256) *V. Ehrenberg*, *Sophokles und Perikles* 55—56, se domnívá, že *Lampon* patřil asi do *komise syngrafeis*, kteří odpovídali za *aeleusinský nález*. O *spojení Lampona s Periklem* soudí, že nebylo *náboženského charakteru* (str. 117), protože *Perikles* byl vůči *věštbám* *skeptický* (*Plut. Demosth.* 20,1).
- 257) *J. H. Oliver*, *The Athenian Expounders*, 14, upozorňuje, že nelze pro *V. století* předpokládat, že by *Stilbides* byl *odborníkem* jen pro *znamení* a *úказы*, jak by bylo možno soudit ze *zprávy Plutarchovy*. *Takováto specializace věštce* by byla pro tuto dobu *anachronismem*.
- 258) *Plutarchos*, *Nikias* 23, srov. *FAC*. I p. 389g; *J. H. Oliver*, *The Athenian Expounders* 14 a 133—134.
- 259) *Vztah Hierokleův k eubojskému městu Oreu* vysvětluje *J. H. Oliver*, *The Athenian Expounders* 14/15, tím, že *věšty*, které *vykládá Hierokles* jako svou *specialitu*, *pocházely* od *eubojské*

- Sibyly. Jeho sláva vzrostla za povstání na Euboji. Objevuje se i v nápisech (IG I² 39 = GrHI I No. 42 *Tod*).
- 260) Ty známe již z Homéra. Jejich ohlas je také u Eupolida, fr. 110B12.
- 261) Nu. 1130, srov. Eur. *Androm.* 650n.
- 262) *Thomas Gelzer*, *Aristophanes und sein Sokrates*, 67/8.
- 263) *C. Pascal*, *Dioniso*, 14.
- 264) *G. François*, *Le polythéisme 305 n.* Singulár theos je jen jazykovým vyjádřením kolektiva, nikoliv výrazem teologického vývoje (str. 309).
- 265) Slova Ar. fr. 365 *τὴν κρατίστην δαίμον' ἧς ὄν θεομός ἐστ' ὁ βωμός* *Edmonds* vztahuje na Kotytu, *Kock* nikoliv.
- 266) Srov. *L. Radermacher*, *Frösche* 327. Scholiasta tu má na mysli — poněkud naivně — Poseidona.
- 267) *L. Radermacher*, *Beiträge* 54—70. O zápachu lampy srov. *Th.* 245/6 a *Ec.* 13.
- 268) *G. François*, *Le polythéisme*, 82, 1.
- 269) Také blažené město u Rudého moře se nazývá *eudaimon polis* (*Av.* 144). Srov. i *Eq.* 172 a 175.
- 270) Samotné *daimon* nemá u Aristofana význam nebožtík, jako např. u Eur. *Alc.* 1000/1.
- 271) Nahrazuje tychu, tedy i zde starou představu pomáhajícího božstva, jak ji známe z Aischyla (*Pers.* 742): *ἀλλ' ὅταν σπεύδῃ τις αὐτός, ἧ θεὸς συνάπτεται*. Srov. i *H. J. Newiger*, *MuA.* 67,1.
- 272) *V. Ehrenberg*, *The People*, 271/2.
- 273) *H. Kleinknecht*, *Die Gebetsparodie*, 79,1; *V. Ehrenberg*, *The People*, 271,1; *O. Weinreich*, *Einleitung* LXXV.
- 274) *V. Ehrenberg*, *The People* 271,2, uvádí místa bohů-sotérů u Aristofana (*Th.* 1009, *Ra.* 378, 1433, *Ec.* 79, 761, 1045, 1103, *Pl.* 877, 1175, 1186, 1189).
- 275) *V. Ehrenberg*, *The People* 266.
- 276) *H. Kleinknecht*, *Die Gebetsparodie* 79; *V. Ehrenberg*, *The People* 266,8.
- 277) *H. Kleinknecht* neuvádí, *Ehrenberg* praví, že zde parodie modlitby není zcela jasná (*The People* 226, 8).
- 278) *H. Kleinknecht*, *Die Gebetsparodie* 77.
- 279) *H. Kleinknecht*, *Die Gebetsparodie* 23.
- 280) Podrobný rozbor *H. Kleinknecht*, *Die Gebetsparodie*, 44/8.
- 281) *H. Kleinknecht*, *Die Gebetsparodie* 79¹.
- 282) Za personifikaci abstraktní ideje bez masa a bez krve ji prohlásil *K. Kunst*, 34, srov. i *H. J. Newiger*, *MuA* 110—111.
- 283) *H. J. Newiger*, *MuA.* 97 n.; *M. P. Nilsson*, *GdGr* II 373 srovnává s představou sotéra slavnost instalace obou božstev. Její vznik přičítá Řekům a upozorňuje, že v Ptáciích 1706 n. nám básník předvádí pestrý obraz příchodu nového krále bohů.
- 284) *H. J. Newiger*, *MuA.* 31.
- 285) O asebeii jako politickém zločinu viz *V. Ehrenberg*, *Sophocles und Perikles* 57.
- 286) *V. Ehrenberg*, *The People* 272.
- 287) *FAC.* I p. 846, *Aristagoru bios* (*Sch. Ar. Nu.* 830). Aristofanes však mluví o mysteriích většinou s respektem. Jeho žerty se týkají průvodních okolností, ne mysterií samých. Viz výše str. 141, srov. i *Ra.* 1032 n., *L.* 1182—1184, viz výše str. 132.
- 288) *Th. Gelzer*, *Aristophanes und sein Sokrates*, 80.
- 289) O něm a o Sokratovi viz *V. Ehrenberg*, *The People* 280.
- 290) *Th. Gelzer*, *Aristophanes und sein Sokrates*, 88, pozn. 84; srov. *V. Ehrenberg*, *The People*, 275. O bezbožnosti jako vlastnosti některých básníků se zmiňuje *A. E. Roggwiler*, *PDKuR*, 28.
- 290a) *L. Deubner*, *Att. Feste* 193.

- 291) *Teuffel* ad Ar. Nu. 1006.
 292) Dikaiopolis tu nemá na mysli konkrétní obraz, jak soudil *Blaydes* (Ach. p. 125). Vidíme to z Th. 400—401.
 293) Srov. Sch. Ar. Th. 381. Na tento starý zvyk upozornil již *Fustel de Coulange* 193, pozn. 153.
 294) Tak *Teuffel* ad Ar. Nu. 625.
 295) Podrobněji *S. Srebrny*, *Kotyto* 447.
 296) *M. P. Nilsson*, GdGrR. I 658, srov. *G. W. Elderkin*, *Aphrodite and Athena*, 395.
 297) *Wilamowitz*, *Lysistrate*, ad 1.
 298) *Theokritos* II 17 aj. Srov. *Gow*, *Theocritus* II 41.
 299) *V. Ehrenberg*, *The People* 253, 2.

III.

- 1) O obsahu jeho hry *Agrioi* jsmě zčásti informováni z *Platonova Protagory* (327 C). Srov. *W. Hoffmann*, *Symbolae* 27 n. O tom, že zde vystupoval sbor misanthropů na způsob *Timona*, viz *W. Schmid*, GdGrL. IV, 1 103,4; *A. Lesky*, GGL. 398.
 2) *T. Zieliński* (MK. 36) soudí, že výraz *αὐτάς* (= samy) označuje pohádkové *Nereovny*, které spěchaly ženám na pomoc. Ale vystačíme tu s významem „ženy“. Ostatní návrhy *Zielińskiego* odmítl *W. Hoffmann* (*Symbolae* 31).
 3) Jeden zlomek *Hermippův* (fr. 47) mluví o tom, co způsobuje přicházející válka: nikdo netouží po bílém opánku, *rabdos* z kottabu leží vedle kottabové deštičky na smetišti a *Manes* — figurka ze hry — necítí krůpěje vína. Srov. i Ar. P. 571 n. Přehled o době, která vyvolala rozkvět tohoto motivu, podává *V. Jarcho*, *Aristofan* 112nn.
 4) O tom srov. *C. Görschen*, *Die Eirene*, 166²⁷/167.
 5) *Kratinos* (*Cheirones* 238) a *Telekleides* se dovolávají sice dob *Themistokleových* (*W. Hoffmann*, *Symbolae* 22), ale srov. níže str. 140. O *Marathonu* mluví *Aristofanes* častěji: Ach. 181, 697; Eq. 781, 1334; Nu. 984/9; V. 711; Th. 806; fr. 413).
 6) Srov. *A. Komornicka*, *Das alltägliche Leben* 131.
 7) Jejich řada by se dala ovšem hojně rozmnožit. Srov. např. Eq. 721, Pl. 276, V. 143, Ar. fr. 685A ἡ μὲν πόλις ἐστὶν Ἀμαλθείας κέρασ· σὸ μόνον εἶσαι καὶ πάντα παρέσαι (*Hoffmann*, *Symbolae* 23), *Platon* fr. 188, kde se dřevěná socha *Hermova* objeví sama (*automatos*) jako svědek před soudem.
 7) O tom *W. Hoffmann*, *Symbolae* 20; *L. Radermacher*, *Frösche*, *passim*.
 8) *J. Duchemin*, *Rech.* 273—87; o mytologii jako kořenech lidovosti ř. um. *J. Frel*, *Ř. vázy* 63n.
 9) Viz str. 127.
 10) Viz str. 76.
 11) *W. Hoffmann* ji neprávem vyřazuje z okruhu těchto her, protože prý nemluvila o bohatém životě, nýbrž o době *Themistokleově* (*Symbolae* 22) — *Kratin*. fr. 228—249.
 12) Srov. *Edmonds*, *FAC.* I p. 938b.
 13) Viz str. 71.
 14) *L. Radermacher*, *Frösche*, p. 158 ad v. 145.
 15) *L. Radermacher*, *Frösche*, p. 159 ad v. 154.
 16) Snad moderní pojetí starobylé země hojnosti v podsvětí.
 17) *L. Radermacher*, *Frösche*, p. 158.
 18) Tak je asi třeba vykládat ono obtížné místo a nevztahovat na athénský lid verš Ra. 781, jehož druhou polovinu *ἡ Δὲ, οὐράμιόν γ' ἔσσο* je třeba chápat jako *Aischylovu* nevoli: „probůh, ten nebeský jistě“. Srov. užití *γέ* v V. 146, V. 1400, P. 19 aj., kde vysvětluje předchozí.
 19) Srov. sch. Ra. 470: „a tak část říká podle sebe, část má z *Euripida* — z *Thesea*“.
 20) *L. Radermacher*, *Frösche*, p. 159.

- ²¹⁾ *L. Radermacher*, Frösche, p. 249n.
- ²²⁾ O tomto lidovém motivu pojednává *L. Radermacher*, Frösche, ad 1.
- ²³⁾ *O. Weinreich*, Einleitung LXVI, soudí, že měla být přivedena personifikovaná „Stará poesie“. Přehled jiných názorů podává *G. Norwood*, GC. 290/1.
- ²⁴⁾ *W. Hoffmann*, Symbolae 19, píše vcelku nesprávně, že básníci užívají eo litterarum genere... quo variae terrae fictae narrantur (Reiseroman). O Eupolidových kozách viz *W. Schmid*, GdGrL. IV 1, 117/8; o Archippových Rybách tamtéž, str. 156/157, kde i další literatura.
- ^{24a)} O Ferekratově hře Agrioi viz výše pozn. 1.
- ²⁵⁾ O vtipu s okřídleným bleskem psal *L. Radermacher*, Mythos und Sage, p. 307. Lidové motivy (ptačí válku, ptačí sněm, ptačí svatbu aj.) z Ptáků zpracoval a s jiným materiálem, zvl. hebrejským, srovnal *Ch. Rosenthal*, Aves. 13n.
- ²⁶⁾ Srov. str. 77. *A. Bonnard*, GC, II 243: básník slibuje lidem opět ráj, opět zlatý věk. Tímto rájem je příroda.
- ²⁷⁾ *T. Zielínski*, MK. 36.
- ²⁸⁾ *W. Hoffmann*, Symbolae 22.
- ²⁹⁾ CAF. I 51 K.
- ³⁰⁾ *T. Zielínski*, MK. 31/2.
- ³¹⁾ Fr. 166, srov. 164:

*Zda však vskutku všichni hosté mohou, jak se říká, hned,
sotva vejdou, na spartské si pochutnávat polévce,
na poradnách párky visí, hřebíčky tam přibity,
aby si z nich vyslancové mohli pěkně ukousnout?*

(F. Stiebitz.)

- ³²⁾ Výraz *ἀναργία* = zmrzačení, je obsahem celého zlomku (fr. 166), a proto jej těžko můžeme řadit do nějaké souvislosti.
- ³³⁾ *W. Hoffmann*, Symbolae 22, sem vztahuje i fr. 212A (= 325K), který *Edmonds* zařadil do Serifských.
- ³⁴⁾ *T. Zielínski*, MK. 31; jeho názory korigoval *A. Körte*, PWRE, XI, 1239, s. v. Komödie.
- ³⁵⁾ CAF I p. 62.
- ³⁶⁾ Motiv povolání podsvětních obyvatel na horní svět. Srov. *W. Schmid*, GdGrL. IV, 1, 81.
- ³⁷⁾ Fr. 162:

*... Já rouškou egyptskou se zahalil
a naslouchal jsem, co se zdály ozývat;
„Jsme velmi rozhorleni na ty bívalé
žebráky, co jsou neprávem dnes bohatí,
teď ke Kronovi plout se zapřisaháme
mu říci, že Zeus celou zemi zpřeverací.
Já pro tebe jsem — poslyš — černá Tuňáčka
i Tuňák, ctípal, kambala i mořský pes.
A neříkáme o těch, co jsou u moci,
že nejsou hodni věcí doby dřívější.
Než nyní všude plno špatných znamení.
Ty nyní pozmeň hanebnosti Diovy
a oštěp metni proti uctivačům psaných slov.*

- ³⁸⁾ FAC. I 75a.
- ³⁹⁾ Tak soudí *Edmonds* FAC. I 79a.
- ⁴⁰⁾ FAC. I 81a, *Edmonds*.
- ⁴¹⁾ FAC. I 78a *Edmonds*.
- ⁴²⁾ IGL. I 434 (*Tolstoj*).

- 43) FAC. I 158a, *Edmonds*.
- 44) *T. Zieliński*, MK. 64.
- 45) *Edmonds* ji datuje do let 436—431, *Schmid* se přiklání k chronologii *Wilamowitzové a Öllacherové* 430—426 (GdGrL. IV, 1 str. 91, 6).
- 46) *T. Zieliński*, MK. 32.
- 47) Je to na základě zlomku 17. *T. Zieliński*, MK. 33; *A. Lesky*, GGL. 398; *O. Weinreich*, Einleitung XLIV. V předmluvě ke Zvířatům (str. 394) Weinreich praví, že se zvířata, která žila ve zlatém věku bez práce právě tak jako lidé, opět chtějí postarat o obnovu starých časů pro sebe i pro lidi. Společnost má být bez otroků a tak mají být radikálně vyřešeny sociální problémy.
- 48) Arist. Poet. 5, 1449 b 7 — *A. Lesky*, GGL. 397/8. — Nepochybně se tak stalo pod vlivem Morychidova omezení komických výpadů r. 440/39.
- 49) Asi postava hry; FAC. I 185 C.
- 50) FAC. I 182.
- 51) *T. Zieliński*, MK. 44. Jsou i jiné názory, srov. *O. Weinreich* k překladu str. 397, který hádá na Dionysa.
- 52) *O. Weinreich*, Einleitung XLV, tu zdůrazňuje novou stránku, totiž quasi historické pojetí.
- 53) CGF. I p. 8, 32 n. *Kaibel—W. Schmid*, GdGrL. IV 1, 101°.
- 54) O pochybnostech stran autorství této komedie viz *W. Hoffmann*, Symbolae 25° a *W. Schmid*, GdGrL. IV, 1, p. 105¹¹ a 100⁷. Také hra Krapataloi podávala jakýsi obraz podsvětí, avšak spíše burleskní, jak můžeme soudit z podsvětí mény (fr. 80—99). Snad byl popud k cestě do podsvětí vyvolán v této hře podsvětí láci (*E. Graf* u *W. Schmida* GdGrL. IV 1, 104¹⁶).
- 55) *Edmonds*, FAC. I 247e.
- 56) *T. Zieliński*, MK. 38.
- 57) *T. Zieliński*, MK. 38; *Edmonds* FAC. I 247e; *O. Weinreich*, str. 401; *W. Schmid*, GdGrL. IV, 1 105; *G. Norwood*, GC. 162.
- 58) *T. Zieliński*, MK. 67, pozn. 23; *O. Weinreich*, Einleitung XLVI se přiklání spíše k významu „Bergwerksarbeiter“.
- 59) *J. Geffcken*, GL. I 237. *G. Norwood*, GC. 268 — Fr. 109 popisuje podle *Hoffmanna* (Symbolae 26), podsvětí luhy.
- 60) IGL. I 437.
- 61) Tedy podobně jako u Aristofana v Plutovi, zvl. v. 442 n.
- 62) *T. Zieliński*, MK. 41, vyslovil názor, že se tu ideální doba musela probojovávat ve slovním souboji Chudoby s obráncem bohatství. Srov. i obscenní vtip v Ach. 82 *ἄρχεζεν ὄκτω μῆνας ἐπὶ χρυσῶν ὀρεῶν*. Persie byla pokládána za zemi bohatých rozmařlců (srov. *Schmid* GdGrL. IV 1 105, 12).
- 63) Pro zejména *Zieliński* (MK. 63/4), který hru připsal Eupolidovi pro rozdílnost metra zlomků 14 a 15, a dále proto, že tu není nic *ἐναρτίον* (slova Athenaiova 6, 267e před zlomkem 15). Usuzuje tu na vynechávku Eupolidova Zlatého věku v textu a spojuje proto Kratetův zlomek 15 s Eupolidovým zlomkem 277. Avšak proti mluví chronologie, neboť Zlatý věk získal o Dionysiích r. 424 první cenu, kdežto Athenaios uvádí hry v časovém pořadí. Nejvážnější námitkou proti tomu, že hra obsahovala popis Zlatého věku, je tedy to, že ji Athenaios mezi hrami s tímto obsahem neuvádí. Starší názory proti uvádí *Kock* (CAF. I p. 333). Z novějších je proti *W. Hoffmann* (Symbolae 36). *A. Lesky* GGL. 400 v ní vidí kritiku Kleonovy doby.
- 64) *Edmonds*, FAC. I 410a.
- 65) Snad právě tím, že aktuálně politická kritika ve hře převládala, můžeme vysvětlit to, že ji Athenaios opominul.
- 66) *T. Zieliński*, MK. 43/4.
- 67) *W. Schmid*, GdGrL. IV, 1 116.

- ⁶⁶⁾ Srov. str. 173.
- ⁶⁷⁾ Tak i *Hoffmann* (*Symbolae* 36) a *Edmonds* (*FAC.* I p. 417).
- ⁷⁰⁾ *W. Schmid* GdGrL. IV 1, 144 a 105, 12, kde v Persai této Metagenovy hry vidí bohaté rozmařilce. *W. Hoffmann*, *Symbolae* 24, soudí, že Metagenes psal svou hru podle Ferekratových Peršanů.
- ⁷¹⁾ K tomuto výkladu *W. Hoffmanna* (*Symbolae* 23) se přiklání *W. Schmid* (GdGrL. IV 1, 166, 3). *Hoffmann* sám ovšem přináší výklady dva: at haesitamus in forma imperativa; fortasse, id quod incertissimum esse ipsi confitemur, Sirenes haec Ulixi promittentes finguntur; aut Ulixis verba sunt miseram patriam se omnibus divitiis tamen praelaturum esse gloriantis.
- ⁷²⁾ *W. Schmid*, GdGrL. IV 1, 284.
- ⁷³⁾ Někteří zde vidí parodii předchozího, jiní ne. „Jak daleko je zde ironie předchozích částí, je těžko říci“ (*A. Lesky*, GGL. 324).
- ⁷⁴⁾ Je nejisté, zda hra měla své předchůdce ve Ferekratově Tyrannidě, kterou *G. Murray* (*Aristophanes* 166, 1) považuje za zobrazení ženského státu, ale *W. Schmid* (GdGrL. IV 1 103, 10 a 105, 10) se k tomuto názoru vyslovuje skepticky.
- ^{74a)} Příbuznost motivů ukazuje pro jiné hry a zlomky *W. Hoffmann*, *Symbolae* 38 n.
- ⁷⁵⁾ *S. I. Sobolevskij*, Aristofan 257. Stejně i *W. Hoffmann*, *Symbolae* 38: nullo loco mentionem fieri voluptatum amoris; quod antiquae comoediae maxime conveniret.
- ⁷⁶⁾ *V. Jarcho*, Aristofan 116: Druhá polovina diskredituje Praxagořin program. Viz výše pozn. 73.
- ⁷⁷⁾ *H. J. Newiger*, MuA. 31²; *O. Weinreich*, Einleitung XXXVIII. Srov. i Ar. fr. 528 a *O. Weinreich*, Einleitung LXIII.
- ⁷⁸⁾ *W. H. Friedrich*, Euripides und Diphilos, 11; srov. i Ar. Telmessané, fr. 528—41.
- ⁷⁹⁾ *S. Sobolevskij*, De Pluti..., Eirene I 93—99
- ⁸⁰⁾ Ale žen ano! Srov. Ferekrates, fr. 35 (Graes) a Aristofanes, Geras, fr. 125—148A. Obě hry se asi týkaly omlazení žen (*W. Schmid* GdGrL. IV 1 104).
- ⁸¹⁾ *A. Meder*, Der Demos 15⁴² vykládá toto místo v tom smyslu, že omlazení Dému je ironie s vážným jádrem, a odmítá, že by tu šlo o Aristofanův program.
- ⁸²⁾ Časté jsou vzpomínky na vítězství v perských válkách (Hermippos fr. 81, Eup. fr. 119, 130, 216) a ovšem celá řada jmen bývalých politiků. Viz i PWRE. II 986 s. v. Aristophanes, *Kaibel*.
- ⁸³⁾ O tendenci motivu starých časů byl prosloven názor, zda tu nejde o projev reakční. *A. Meder*, Der Demos 17/18, to vyvrací tím, že tu nikdy nešlo o program, nýbrž že idealisace starých časů vychází z celého zaměření staré attické komedie.

IV.

- ¹⁾ *Vsemirnaja istorija* II 8; *K. Marx*, Kapitál I 326, pozn. 24.
- ²⁾ Arist. Plut. 705; *J. Zaorálek*, Lidová rčení 687, O odrazu v jazyce viz *K. Deichgräber*, Parabasenverse aus Thesmoforiazusen II des Aristophanes bei Galen 16¹), kde i další literatura.
- ³⁾ Alkman fr. 13 (24) *Diehl*².
- ⁴⁾ Veršem „Venkovský troup je tedy onen bůh“ (Plut. 705, přel. *F. Stiebitz*, Praha 1954, str. 93) ukazuje Aristofanes na rozdíl městské a venkovské společnosti. Na tento verš jest poukázati spíše než na verše 701—703, v nichž se při Karionově větru začervenal Iaso a chytne na nos Panakeia. Na ně odkazuje *L. Radermacher*, RE XXII 1, 237 s. v. Porde.
- ⁵⁾ *Wilhelm Schmid*, GdGrL. IV, 2, 1, p. 377⁵, München 1946. Srov. i venkovany v moderním francouzském románu (niže str. 162).
- ⁶⁾ ... a porodí z tebe lasičky nijak slabší v bzdění nežli ty“. Tak jest třeba přeložiti různě překládané verše 254nn., z nichž nejvýstižněji přeložené nacházíme u *W. Ribbecka* (*Die Acharner*): „und Wieselchen mit dir erzielt, die in der Früh nicht minder duften als du

selbst“ a u *F. Stiebitze*: „... a kdo z tvého tílka si zplodí mršky, štíhlé jako ty“ (Acharňané str. 6, kde „ěpící“ nahrazeno přijatelnějším pro naši scénu výrazem „štíhlé“. Originálu se více vzdaluje překlad *Vladimíra Šrámka* (Uprchlíci, str. 12: „Jak šťastný bude muž, jenž ucítí tvou vůni zrána! jako kolčava!“). Rukopisná čtení *ἦττω* RG a *ἦττο* A jest jest spíše čísti *ἦττω* = ak. neutr. pl., tj. *ρέκνα*. Poznámkou 2 na str. 22 vysvětlil, vycházející ze scholia, *H. van Daele* (Aristophane I², ed. *V. Coulon*, *H. v. Daele*), že se *γαλαῖς* vztahuje na děti. Upozorňuje současně na řecký zvyk chovat v domech kolčavy obdobně jako v našich domácnostech kočky. Oslovení *γαλαῖς* má pak stejný původ jako citově zabarvené obraty, jako „ma chatte“, „kocourku“ apod. Obecně se přijímá *Elmsleyova* konjektura *ἦττω*.

- 7) Srov. *Wolfgang Kayser*, Das sprachliche Kunstwerk, str. 383: „Komisch ist die überraschende Lösung einer Gespanntheit, die als unerwartete Umschaltung auf einen anderen Seinsbezirk zustande kommt. Das Komische hat einen Explosivcharakter“. Srovnej i výklad o komičnu v *Ottově* slovníku naučném nové doby III 1, 661 s. v. z pera *J. Mukařovského* a u *Rudolpha Lehmana*, Poetik, str. 233.
- 8) *Kayser W.*, o. c. str. 383: „Die Komik aber ist ein soziales Phänomen, und darin liegt der von der Literaturgeschichte immer wieder aufgewiesene Tatbestand begründet, dass eine blühende Komödiendichtung einen festen sozialen Nährboden, eine fest ausgebildete, in Gefühl und Geschmack und „Vorurteilen“ genau übereinstimmende gesellschaftliche Grundlage hat“.
- 9) Srov. *P. Bogatyrev*, Lidové divadlo české a slovenské, str. 12–13.
- 10) *R. Lehmann*, Poetik 235.
- 11) Viz níže str. 173, pozn. 38.
- 12) *Ar. Ra.* 13–14.
- 13) Anonym Oxy. (Charition), Oxy. Pap. III 41, viz *Herondas*, *Mimiambi*, ed. *O. Crusius*, 101 n. Leipzig 1914⁵. Viz článek *H. Reicha* o Oxy. Pap. III DLZ 1903, No. 44 a jeho rozbor u *A. N. Veselovského*, Poetika I 579–83. O mimu vůbec viz knihu *Reichovu* *Der Mimus I–II*.
- 14) *Jaroslav Hašek*, Osudy dobrého vojáka Švejka, Praha 1951, II 104; viz též II 116 a III 135 – opovrzení. Moment překvapení v příběhu o tom, jak pan Jenom přijde žádat o ruku dcery pana Bílka – III 181; pocit blaha kromě uvedeného místa s kurátem *Lacinou* též o *Balounovi* III 146.
- 15) *Romain Rolland*, Dobrý člověk ještě žije (Collas Breugnon), přel. *J. Zaorálek*, Praha 1951, str. 104; *Emile Zola*, Země, přel. *A. Gottwald*, Praha 1932 (na více místech); *Honoré de Balzac* v *Rozmarných povídkách* (Tři písaři od svatého Mikuláše. Ve vydání *Žertovné povídky* II, přeložil *D. M.*, Praha 1928, str. 20), kde jest spojen námět venkovské dcery hostinského, trpící na větry, s jejími příhodami ve svatební noci, tedy zase spojení nízkého a vysokého. Citát je z rozboru *Maurice le Blond*, který podal o *Zolově* *Zemi* v knize *La publication de la Terre*, Paris 1937.
- 16) *L. Radermacher*, Beiträge zur Volkskunde aus dem Gebiet der Antike, SBAW 187, Abh. 3, III Chedzokarkales, str. 70–72, Wien 1918, str. 72. *Italské renesanční povídky*, Světová četba 66, str. 156, Praha 1953. O pšouku osla viz *Arist.* V. 617–618, 1306 a *Apuleius*, *Met.* VII 28.
- 17) *Hor.* Sat. I 8; *Petr.* Sat. XLVII, *Suet.* *Claudius* 32. Verše z *Ostie* uvádí *L. Radermacher* v *RE* XXII 1 s. v. *Porde*. Srov. i *Glotta* XXXVI 1957, p. 128, kde i více o *vissire* = *pedere*, *perdesthai* (*M. Leumann*). Více dokladů viz u *L. Radermachaera*, *Porde* o. c.
- 18) *W. Schmid* o *Kratetovi*, *GdGrL.* IV 1, str. 92; o *Aristofanovi* tamtéž str. 220, pozn. 7.
- 19) Mezi dvojsmyslné narážky patří i zmínka o *Lamiově* kyji, pod jehož tíží mohlo dojít k oblibenému vtípu. Srovnej k tomu *Schol.* RG ad v. 78 Ec.: . . . ἡ Ἰωαῖς ὑπὸ τοῦ βάρους ἐπέσδετο – viz i výklad a odkaz na další literaturu u *K. Holzinger*a, *Kritisch-Exegetischer Kommentar zu Aristophanes*, *Plutos*, str. 48, pozn. 1. – „Lastträger“ zobrazen v knize *Leo Schidrowitz*, *Sittengeschichte des Proletariats*, Wien–Leipzig, bez r. v., str. 15. Příklady dvojsmyslných

- narážek viz u *J. Geffckena*, Griechische Literaturgeschichte I, Anm. str. 211, pozn. 215.
- 20) Po 14. verši čtete v rukopisech verš *σενύη φέρουσ' ἐκάστοτ' ἐν κωμωδίᾳ*, který odmítá scholiasta tímto výkladem: *περιλείπεται σὺν ἀκούειν ἀπλῶς ὧν οὔτοι εἰώθασι ποιεῖν*. Také *Leeuwen* Ran. p. 9 tento verš athetuje, nenachází však pochopení u *Radermachera* Frösche 90, který tu doplňuje verš taktó: *καὶρὸν γὰρ ἴνα λάβωσι τοῦ γέλοια δρᾶν*. Verš 15 je opravdu nejlépe považovat ve shodě se scholiastou, *Dindorfem* a *Leeuwenem* za pozdější dodatek a verš 14 za přerušný Dionysovým výkřikem.
- 21) O nich viz v *Radermacherově* výkladu k Žabám str. 145–146, ad v. 11.
- 22) Tento výklad podal *Blaydes*. Je u *Leeuwena* (Ran. ad. v. 1074) uveden slovy „prae labore remigandi“ a poznámkou „fortasse recte“. Odkaz na v. 222, 237 u *Leeuwena* chybí.
- 23) *Krates*, *Lamia*, fr. 18; *Ferekrates*, *Krapataloi*, *Arist.* Vesp. 1177.
- 24) *Arist. Th.* 45, 48, 51. Překlad v. 51 je od *A. Krejího*.
- 25) O tvoření onomatopoií viz *D. Šestakov*, Opyt izučeniija narodnoj reči v komedii Aristofana, str. 141 a 145. Viz i *W. S. Teuffel—O. Kaehler*, *Arist. Wolken* ad v. 390, Leipzig 1887² a *L. Radermacher*, Beiträge 71.
- 26) *Arist. Ra.* 608; *L. Radermacher*, Frösche 230, *Wilamowitz*, *Lysistrate* 1014, p. 180.
- 27) *R. Lehmann*, Poetik 237–238.
- 28) Pomocí větru je možno vzlítout a přistát — *Ar. Av.* 790–792.
- 29) Bezstarostný klid je vyjádřen pomocí větru i v češtině. Srov. *Jaroslav Hašek*, Osudy dobrého vojáka Švejka III 146: ... na tom voze s polní kuchyní jedenáctky, kde prděl blahem nasycený Baloun, měli...; obdobně vyslovuje bezstarostný klid nebožtíkův obrat: „prdí do hlíny“ (*Zaorálek* 663).
- 30) *Timokleüs* zlomek *FAC* II 17; *Kefisodoros* je veden v *Prosop. A.* 8351 — *Kirchner*. Srov. tyto údaje u *K. Holzinger*a, *Plutos* 47–50. *Agyrrhios* — *RE.* I 914 (*Judeich*), *K. Holzinger* l. c., *V. Ehrenberg*, *The People of Aristophanes*,² p. 356, *R. Hošek*, *Zu Aristophanes Plutos* V. 176, *SPFFBU* 1950, E5, str. 89–92.
- 31) V *Karionových* slovech „Nevoním jako kadidlo“ jde spíše o úsloví nežli o příležitostný vtíp. Český překlad *Zolovy* Země str. 352. Ani *van Leeuwen* ani *Šestakov* se tímto obratem zevrubněji nezabývají.
- 32) Srov. např. *Pompeianische Wandinschriften* 696 (*Diehl*), Bonn 1910. Vítr ve věštbě, *Hymnus* na *Herma* 295.
- 33) *Pontoppidan*, *Land* S. 469 u *L. Radermachera*, Frösche 299; *E. Zola*, Země, český překlad *A. Gottwalda* 372.
- 33a) *W. S. Teuffel—O. Kaehler*, o. c. ad v. 394; *W. J. Starkie*, *The Clouds* p. 102–103 ad v. 394, London 1911; srov. i *Leukipp.* A9 a *Plat.* *Kratyl.* 403.
- 34) A 40 *Diehl* = *Dox.* 565 *Diehl* = 141 *Makovelskij*. *W. Schmid*, *GdGrL.* IV I 5, 281, pozn. 2.
- 36) Viz doklady *bdelyros*, *bdelyttomai*, *bdyllo*, snesené v knize *O. J. Todd*, *Index Aristophaneus*. Srov. zvláště *Arist. Av.* 1501, 126 a 151; *L.* 794; *Pl.* 993 aj.
- 36) Viz pozn. 16 a *Aristot. H. A.* 6, 29, kde stejným způsobem vyjádřeno „vydal ošklivý puch“.
- 37) *Srov. G. Faulmüller*, *Demos* 27 a 45.
- 38) O *Kleonově* politice snížení cen viz *V. Ehrenberg*, *The People* 138.
- 39) Překlady uvedeny v soupisu literatury, ruský překlad je v souboru překladů, *Aristofan*, *Komedii* I 98 n.
- 40) Viz *Th. Kock* ve vydání *Aristophanes*, *Die Ritter*, p. 138 ad v. 900. *Blaydes* p. 259 ad *Ra.* 308 *ὑπερεπυροιάσε σου* vykládá *πυροῖαν* = *ἐπιχέζειν* (*Av.* 68), concacare (prae metu). Cf. *Ec.* 329, 1081, *Eq.* 990, 901, *Av.* 68 a praví: *opponuntur autem hic inter se ὀχρῖαν et πυροῖαν*.
- 41) Pozdější užití tohoto motivu až do doby *Goethovy* naznačuje *O. Crusius*, *Über das Phantastische*, 100²).